

УДК 94(477.73)

КИРИЛЕНКО В.П.

м. Миколаїв

ВЖИВАННЯ СУРОГАТІВ ЖИТЕЛЯМИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ЗА ЧАСІВ ГОЛОДУ 1921–1923 рр.

В статті розповідається про систему харчування мешканців південної України, яке утворилося в наслідок голоду 1921–1923 рр. Автор розповідає про сурогати які вживалися на даній території, та підводить підсумок вживання такої їжі.

Ключові слова: голод, сурогати, харчування, Південь України, організм людини, макуха, картопляні залишки, перетравлювання їжі, шлунок, живильні речовини

Постановка проблеми. Актуальним в сучасній вітчизняній історіографії залишається проблема голоду 1921–1923 рр. та подолання його наслідків. В період коли на теренах України панував голод, в життя людей прийшла така проблема як нестача продовольства, а її наслідками стало вживання сурогатів. Нажаль цей вид їжі, втамовував у людей голод, але приносив у їх життя суцільні хвороби, а в деяких випадках навіть смерть.

Метою даної статі є намагання висвітлити вплив сурогатів на організм людини, та які саме сурогати вживалися на Півдні України у голодні роки.

Виклад основного матеріалу. З поширенням голоду на Півдні України, населення почало недостатньо харчуватися. З часом коли посуха стала неминучим фактом на початку 1920-х р., а весь урожай вилучався і вивозився за межі України люди почали систематично недоїдати, а коли голод досяг свого апогею щоб вижити люди початку харчуватися сурогатами. У харчуванні людини хліб і взагалі насіння злакових рослин становлять, основу всього харчового раціону [2, с. 281]. За даними відомого наукового авторитету в питаннях харчування – проф. Рубнера, в середньому людина покриває із усього необхідного їй кількості калорій близько 3% продуктами злакових рослин, тобто борошном і крупою, а якщо додати сюди ще близько 13%, що доставляються картоплею, отримаємо, більше половини калорійного матеріалу [6, с. 14].

Тривожні повідомлення про голод почали з'являтися в пресі. Так, у газеті «Більшовик» від 4 січня 1922 р. публікується повідомлення такого змісту: «Північна частина Миколаївського повіту, що вважалася благополучною, поступово переходить на голодну пайку.

Всі почали вживати сурогати» [1, с. 2]. Крім кішок, собак, падали, копит тварин у південних губерніях головним чином вживалися різні види макухи – соняшникової, гірчичника, ріпакових, абрикосових і плавневих рослини. «Їжак» і яшна, дерть, практикувалися в Херсонському повіті. В Одеському міське населення вживало мелені в борошно зіпсовано насіння льону, та стерті в порошок обгортки кукурудзяних качанів, також населення харчувалося картопляними залишками і капустаними листями [4, с. 80].

Питання про харчові сурогати зводиться головним чином до питання по сурогатах хліба, а точніше – борошна. Для того щоб харчування сурогатами було корисним основні вимоги зводилися до наступного: 1) сурогати повинні містити живильні речовини; 2) вони не повинні складатися навіть у вигляді домішок речовин отруйних для людського організму; 3) необхідно, щоб поживні речовини в сурогатах могли протягом більш-менш тривалого часу перетравлюватися в шлунку людини і, будучи перетравленими, могли засвоюватися організмом.

Зупинимося дещо докладніше на кожній з цих вимог. Перша вимога могла б здатися зайвою, однак всякому ясно, що лише та речовина придатна для харчування, яка містить живильні речовини, тобто такі, які згораючи в організмі людини, розвивають в ньому теплову енергію одним словом дають певну кількість калорій. Однак в період голоду цим часто нехтували. Справа в тому, що фізіологічно розрізняють двоякого роду голод: шлунковий і тканинний, при чому бувають навіть випадки, що обидва ці почуття голоду не збігаються, а у відомих патологічних випадках, тобто при різних хворобах, навіть абсолютно розходяться.

Перше відчуття голоду, так сказати, саме примітивне – це відчуття порожнечі в шлунку, і ця порожнеча вимагає наповнення, тобто введення в шлунок якихось речовин, що заповнюють цю порожнечу. Друге почуття – тканинний голод – полягає в наступному. Протягом усього життя людини всі частини його тіла, всі його органи працюють, одні безперервно, як, наприклад, серце, інші – з більшими чи меншими перервами, наприклад, травний тракт, органи руху. Від такої роботи ці органи та окремі клітини їх зношуються, вичерпуються, і, для поповнення цих витрат, клітини людського організму потребують більш – менш постійного припливу до них поживних речовин. Так як із сукупності окремих клітин утворюються окремі тканини, то нестача поживних речовин називається тканинним голодуванням.

При нормальних умовах і в здоровому стані організму обидва ці почуття голоду збігаються і звичайно один одного коригують. Звичайно шлунковий голод являє собою вірного і надійного стража, який інстинктивно підказує людині необхідність задоволення тканинного голоду. Однак це – тільки до певної міри.

Крім патологічних випадків, тобто різних хвороб, при яких обидва ці почуття можуть зовсім розходитися, в нормальних умовах, без хвороб, гостре інструктивне відчуття голоду владно вимагає у людини задоволення його і заповнення порожнечі в шлунку, і тоді людина «кидається» на все, що трапляється їй під руку. До таких, абсолютно нехарчових – ні в якій мірі і ні за яких умов – речовинам і, на жаль, все ж знаходять собі застосування і тепер, відносяться – пісок, глину, торф, і частково грубо стовчену деревину кори. Ці речовини ні в якому разі не повинні застосовуватися в їжу людини, бо не володіють ніякої поживністю, і в той же час вкрай шкідливими, обтяжуючими і забиваючи шлунковий тракт, відбираючи у нього ще ті жалюгідні залишки здоров'я, які потім – у разі доставки харчових продуктів, могло б бути виправлено і відновлено [5, с. 28].

Всі вживані сурогати можна розділити на 3 групи. До першої групи відносяться сурогати найбільш корисні і цілком допустимі до застосування для більш широкого споживання. Другу групу складають ті сурогати, харчова цінність яких значно нижче, – вони вже менш корисні для харчування, але все – таки терпимі, зважаючи на відсутність шкідливих складо-

вих частин, – і, нарешті, третю групу складають ті сурогати, склад яких і не засвоюваність змушують віднести їх до шкідливих, неприпустимим для харчування людей. Сурогати ці заподіюють людині більше шкоди ніж користі.

Перейдемо до розгляду сурогатів 1-ї групи. Залишаючи осторонь ячмінь, який, є по суті теж сурогатом хліба, може бути також використаний як домішка до хліба й овес. За своєю поживністю овес не поступається ні житю, ні пшениці і навіть багатший білками і жирами. При відповідній переробці з вівса виходить високої цінності поживний продукт. Під час голоду на жаль, з вівса готували у багатьох місцях борошно найпримітивнішим чином, зерно попередньо не очищуючи, а перемелюючи разом з оболонкою в борошно, куди потрапляли, і ості і плівки. З такого брудного, не просіяного борошна, що не володіє здатністю давати в'язке тісто, хліб приготувати не можна, – виходить лише коржик черствий і мало їстівний. На наступному місці – картопля. Після картоплі, на другому місці, слід поставити овочі, і, в першу чергу, буряк. З інших овочів потрібно відзначити гарбуз. Сюди ж слід віднести ріпу, моркву і редьку, різкий смак якої усувається промиванням стертих на тертці овочів водою і віджиманням соку. До цієї групи слід віднести і хліб яблучно – житній. Проте всього цього до 1922 р. на території Півдня України не було, а якщо і було у когось, але воно тут же із'їмалося. На першому місці серед сурогатів другої групи слід поставити макуху. Це відходи олійного виробництва, які є результатом вичавки масла з насіння олійних рослин. Макуха відома також під ім'ям колоба, та зазвичай ділиться на дві категорії. Першу категорію складають кормові макухи (соняшникові, лляні), які за своїм хімічним складом такі, що годяться тільки в корм худобі. Інша ж категорія: макуха – технічна (рапс, свиріпа, гірчична) – за своїм складом непридатна навіть для корму тваринам і використовується зазвичай як горючий матеріал. До цієї групи рослин слід віднести і багато інших бур'янистих трав (дикий буряк, дягель і т. д.), шкідливих, однак які можуть бути використовуваними тепер як корисний сурогат – за неодмінної умови, як своєчасного збору, ретельного очищення, сушіння, здрібнення, просіювання через сито і додавання до хліба лише в певній пропорції. Сюди ж відноситься цілий ряд дикорослих бобових рослин.

Продукти з цієї групи були частково присутні в деяких селах, але не скрізь, і на жаль їх неправильне вживання призводило або до отруєння або до смерті. Третя група сурогатів які не мають живильної цінності, а у більшості випадків і просто шкідливих для людини, – є найчисельнішою і, на жаль, найпоширенішою, причому в цю групу входять представники не тільки органічного світу, а й неорганічного. Характерною особливістю сурогатів цієї групи рослинного походження є переважання в них тих більш – менш дерев'янистих речовин, з яких будується клітина рослин і які відомі під ім'ям клітковини. Клітковина, залежно від джерела походження – сировини і способів приготування борошна, завжди має на хлібі в більшій або меншій кількості. Досить поширеною категорією сурогатів цієї групи є млинові відходи, тобто ті відходи борошномельного і круп'яного виробництва, які в звичайний час йшли на корм худобі. З них просяна лузга користується найбільшим поширенням на півдні і часто в голодний час домішується до хліба в з'єднанні з іншими, також цілком некорисних, домішками. Тим часом, застосування лузги потрібно визнати абсолютно безцільним і навіть шкідливим [3, с. 58–59].

Висновки. Чим же, харчувалося населення уражених голодом губерній, точно і повно визначити важко, такі різноманітні продукти харчування або вірніше сурогати які замінили їх, населення намагалося вгамувати свій голод. Макуха – рідкісне блюдо – його можна зустріти тільки в містах, за ціною 35 000 р., яка перевищувала ціну хліба – 30 000 р. внаслідок більш швидкого угамування голоду меншою кількістю макухи. Якщо коротко перерахувати вживані сурогати то до них мож-

ливо віднести: хліб з кукурудзяних качанів, стебел перепалених кісток; борошняний пил з білою глиною; варену шкіру; хліб з просіяної полови, перемеленого вівса, тирси і цвіту акації; коржі з білої глини; хліб, що розсипався через відсутність зв'язуючого елемента (борошна); хліб з качанів кукурудзи – 85% і борошна – 15%; хліб з борошна 60%, курая – 40% і макухи – 10%; хліб з полови – 95%, борошна – 5%; хліб з полови та курая без борошна; замість рослинного сурогату – застосовується шкіра корів; хліб з макухи – 95% і борошна 5%; хліб з макухи – 60% та просіяної полови – 15%, курая – 10% і борошна – 15%; борошно з макухи і курая; борошно з деревної тирси і макухи; борошно з курая та соломи; хліб з макухи, золи курая й тирси; коржі з висівок; хліб з дерті з домішкою – 50% макухи; борошно з кукурудзяних качанів; борошно з смажених абрикосових кісточок (вельми отруйна); борошно з листя фруктових дерев; хліб з берізки, гірчичної макухи і борошна, та інше [3, с. 60]. Таким чином, вживання сурогатів спричинило багато хвороб, а в більшості випадків констатувався летальний результат від вживання цих сурогатів.

Список використаних джерел

1. Більшовик. — 1922.-. — №1. — С. 2.
2. Итоги борьбы с голодом в 1921—22 гг. Сборник статей и отчетов. — М.: ЦК Помгол, 1922. — 499 с.
3. Коган В. М. Очерки обследования голодающих губерний// О голоде. — Харьков, 1922.— 72 с.
4. Неурожай и государственная помощь голодающему району 1921 г. Отчетные материалы Наркомпрода по вопросам помощи голодающему району. — М.: Госиздав, 1922 г. — Вып. 1. — 85 с.
5. О голоде. Сборник статей / К. Н. Георгиевский, В. М. Коган, А. В. Палладин. — Харьков, 1922. — 56 с.
6. По революционному! По деловому! (Все на борьбу с голодом): сборник документов и материалов. — М.: Гос. изд-во, 1922. — 48 с.

КИРИЛЕНКО В. П.

ПРИМЕНЕНИЕ СУРРОГАТОВ ЖИТЕЛЯМИ ЮГА УКРАИНЫ ВО ВРЕМЕНА ГОЛОДА 1921–1923 гг.

В статье рассматривается система питания жителей южной Украины, которая образовалась вследствие голода 1921–1923 гг. Автор рассказывает о суррогатах употреблявшихся на данной территории, подводит итоги употребления такой пищи.

Ключевые слова: голод, суррогаты, питание, Юг Украины, организм человека, жмых, картофельные остатки, переваривание пищи, желудок, питательные вещества.

KIRILENKO V.

APPLICATION SURROGATES RESIDENTS OF SOUTHERN UKRAINE DURING THE FAMINE OF 1921–1923 hs.

The article describes the power system inhabitants of southern Ukraine which was formed as a result of famine 1921–1923 hs. The author tells of surrogates that were used in the area, perechyslyuye them, and summarizes the use of such foods.

Keywords: hunger, substitutes, nutrition, south Ukraine, the human body, meal, potato residues, digestion, stomach, nutrients.

Стаття надійшла до редколегії 1.08.2014